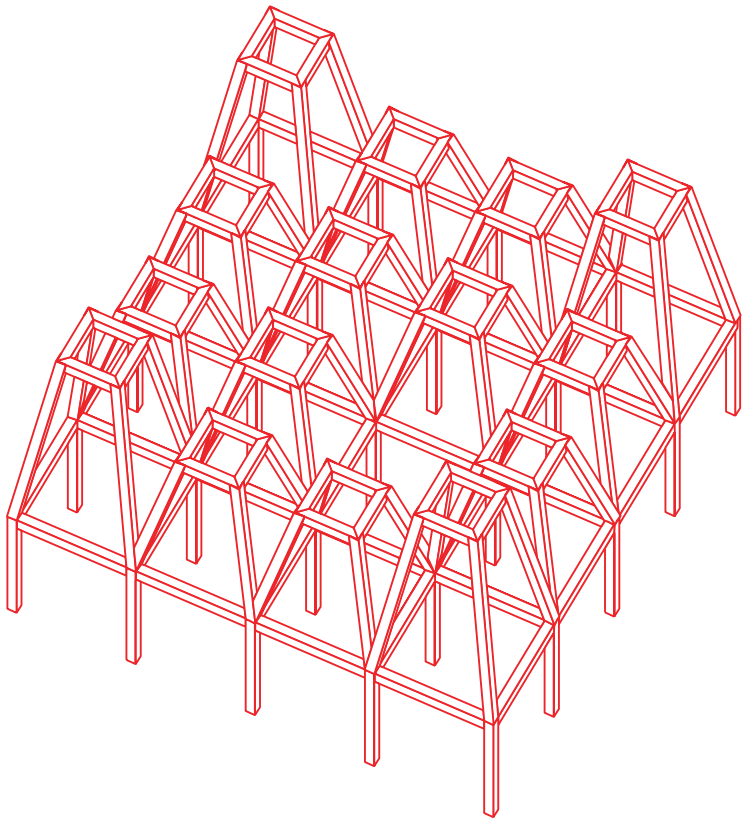

DRAAIBOEK

voor helende omgevingen

Een ruimtelijke strategie voor Landgoed De Grote Beek

essentiële samenvatting

Kornelia Dimitrova

Helen is een proces

Helen is een proces, het is geen einddoel of eindtoestand. Hetzelfde geldt voor duurzaamheid. Het is een reis op weg naar een gezondere relatie met onze landschappen en gemeenschappen. Cliënten van GGzE leren hoe waardevol het is om het proces te aanvaarden en onzekerheid te omarmen. Het is een logisch voorstel dat de helende omgeving ook zo werkt, zich voegt naar het tempo van de betrokken cliënten en de gemeenschap. Het project richt zich in eerste instantie dan ook niet op de grotere transformaties maar op kleine, plaatselijke ingrepen die niet typisch architectonisch zijn, maar wel de alledaagse beleving op De Grote Beek kunnen verbeteren. De uitgewerkte voorstellen zijn niet compleet nieuw voor De Grote Beek, maar de losse onderdelen worden in een nieuw verband gebracht. De fysieke fragmentatie van het terrein raakt ook de aanwezige gemeenschappen. Het helen van deze fragmentatie zou onderdeel moeten zijn van de toekomstige ontwikkeling.

Deze ruimtelijke strategie is in essentie een ontwikkelingsproces met een programmatisch, een narratieve en een architectonische laag. Bij de transformatie van De Grote Beek tot een helende omgeving is het de uitdaging hiertussen de juiste balans te vinden. In de eerste plaats kan een gebouw pas functioneren als het ook daadwerkelijk is afgebouwd. Daarnaast is een gebouw een investering: het moet zo snel mogelijk gebruiksklaar zijn, zodat het geld gaat opbrengen. Zulke technische en economische beperkingen zijn belangrijk, maar creëren ook de illusie dat het proces voorbij is zodra de bouw is afgerond. Deze focus op het eindresultaat negeert de storende effecten van het bouwen zelf. Bouwen wordt vaak voorafgegaan door slopen, graven en grondige verstoring van het gebied. En ook tijdens de bouw zijn er effecten, zoals de productie van lawaai en stof. Geen van deze activiteiten zijn bevorderlijk voor een helende omgeving. Ook dit is reden om een strategie voor te stellen waarin verandering met kleine, stappen gaat en niet met radicale sprongen.

Masterplannen geven de indruk dat het eindresultaat van een project het belangrijkste is. Hierdoor zijn ze minder geschikt voor doorlopende aanpassing, zinvolle participatie of het leren van het ontwikkelingsproces. Om deze valkuilen te ontwijken, moet een masterplan vergezeld gaan met een implementatiestrategie die de mensen en het landschap centraal stelt, en die ruimte laat voor onzekerheid en experimentatie. Dit kan grotendeels door met verschillende tijdskaders te werken. Het vraagt immers meer tijd om een bos te laten groeien of gedrag te veranderen, dan om een huis te bouwen. Tijd is het belangrijkste bestanddeel van een inclusieve mensgerichte ontwikkeling. Bij een strategie die rekening houdt met de tijd die een persoon of landschap nodig heeft om te veranderen, is de beste manier om deze op te nemen in de ontwikkeling van een helende omgeving.

Een ruimtelijke strategie voor Landgoed De Grote Beek

De uitkomst van het ontwerpend onderzoek is een ruimtelijke strategie waarin verkend wordt hoe Landgoed De Grote Beek kan transformeren als duurzame en helende omgeving. Dit was ook de vraag van de opdrachtgever, GGzE. Landgoed De Grote Beek, een park van 125 hectaren gelegen in Eindhoven-Noord, is de hoofdvestiging van GGzE. Het gebied is al sinds 1918 bestemd voor geestelijke gezondheidszorg, en de geschiedenis hiervan is zichtbaar in zowel de architectuur als het landschap. In 1993 werden bijna alle hekken rondom het gebied verwijderd. Het luidde een nieuw tijdperk in van geestelijke gezondheid gericht op sociale integratie, maar creëerde daarmee ook nieuwe kwetsbaarheden. Maatschappelijke vraagstukken rondom duurzaamheid en geestelijke gezondheid staan centraal in de onderzoeksvraag. Duurzaamheid staat al decennia hoog op het maatschappelijk agenda, met aanzienlijk meer urgentie dan geestelijke gezondheid. Toch zijn beide even urgent, aangezien het uitstellen van actie in beide gevallen de gevolgen voor het leefmilieu én de maatschappij alleen maar verergert. Als één van de grootste geestelijke gezondheidsorganisaties in Nederland erkent GGzE deze tweeledige verantwoordelijkheid. De laatste jaren hebben zij actief gewerkt aan de ontwikkeling naar een duurzame, mensgerichte, helende omgeving. Dit bewijzen de Planetree en Milieu Platform Zorgsector certificeringen die aan hun organisatie en hoofdvestiging zijn toegekend. Evenals hun deelname aan nationale en internationale initiatieven, die de noodzakelijke transformatie in de gezondheidssector als speerpunt hebben, zoals Green Mental Health en Green Deal Duurzame Zorg, naast vele andere. Binnen de Eindhovense context definieert GGzE de ambitie voor de ontwikkeling van Landgoed De Grote Beek tot een duurzame helende omgeving die ruimte geeft aan een gemeenschap van mentale kracht, en dient als een aantrekkelijke stadspark, zelfs de Central Park van Eindhoven. Het bestaande masterplan voor het landgoed beslaat een periode van 10 jaar en dient als een raamwerk dat GGzE met diverse initiatieven kan invullen. De hier gepresenteerde strategie wil een overkoepelende visie bieden die richting kan geven aan de besluitvorming waar rekening gehouden wordt met tijd, en die initiatieven in de ruimtelijke en sociale ontwikkeling kan verbinden. Het verkennende karakter van dit ontwerpende onderzoek bood ook de kans om een periode van 15 jaar op te nemen. Daarmee verbreedt de strategie het bestaande ontwikkelingsplan voor De Grote Beek, door een perspectief te schetsen voorbij het masterplan. Tegelijkertijd laat het de potentie zien van aanpassingen en uitbreiding op korte termijn die de transformatie tot een helende omgeving op lange termijn kunnen ondersteunen. Landgoed De Grote Beek omvat talloze ontwerpuitdagingen die aan de hand van verschillende tijdskaders kunnen en moeten worden benaderd.

De strategie is opgebouwd uit vier tijdskaders en zet mogelijke ingrepen af tegen verschillende tijdschalen: weken, maanden, jaren en decennia. Het idee hierachter is dat de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied een stapsgewijs proces moet zijn, zonder grootschalige snelle ingrepen. De strategie van de helende omgeving biedt een set van concrete ingrepen en tactieken voor specifieke locaties in tijdskaders op het terrein van De Grote Beek. Deze ruimtelijke en narratieve ingrepen geven GGzE de kans om te experimenteren met oplossingen op het gebied van programmering, activiteiten, ervaringen, biodiversiteit en beweging. Zo benadert het voorstel de duurzame helende omgeving op twee niveaus, zowel in de vorm van de individuele ingrepen als in de aanpak van het gehele transformatieproces.

Kader 1: Verbetering en verbinding

2021-22

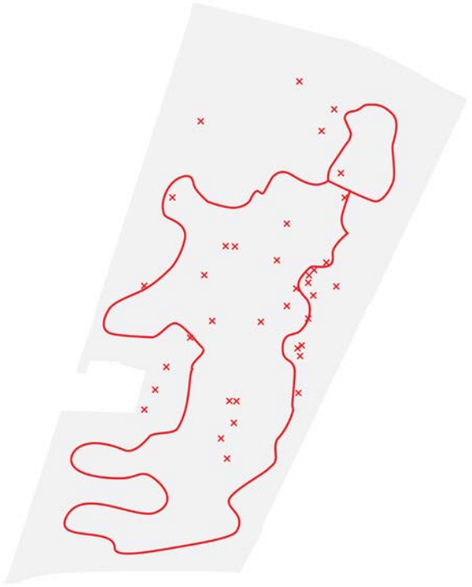

Het eerste en kortste tijdskader beschrijft de mogelijkheden van kleinschalige lokale ingrepen die binnen een paar weken kunnen worden uitgevoerd, en die direct de toegankelijkheid verbeteren en het gebied meer uitnodigend en inclusief maken voor cliënten en bezoekers. Het leggen van een publieke route over het landgoed is een van de manieren om connecties te maken tussen de verschillende gebieden op het terrein. Het idee van een thematische route - het 'Breinpad' - lag al jaren op tafel. Zonder op zoek te gaan naar een perfect plan kan het Breinpad gaandeweg worden gerealiseerd. De route kan worden aangeduid met eenvoudige middelen, zoals vlaggen of palen. Dit zou mensen ook al bewust maken van de transformatieprocessen die plaats gaan vinden in de volgende tijdskaders. De thematische gebieden zijn gedefinieerd aan de hand van de bestaande activiteiten en sferen.
In een paar weken tijd kan het Breinpad worden gerealiseerd, simpelweg door de geplande route aan te geven. Plaatselijk kunnen ook de toegankelijkheid en basisvoorzieningen worden aangepakt, wat kan leiden tot een langer en aangenamer bezoek. De onderliggende aanname van deze fase is dat Landgoed De Grote Beek al veel kwaliteiten van een helende omgeving heeft, maar dat het nodig is om deze kwaliteiten uit te lichten in het Breinpad en de bestaande faciliteiten op het terrein te verbeteren. Op dezelfde manier hoeft het idee om op het terrein één hoofdroute voor het autoverkeer te maken, niet te wachten tot het nieuwe masterplan wordt gerealiseerd. Het is heel goed mogelijk om al eerder te experimenteren met verkeersstromen. Bijvoorbeeld door auto's met verkeersborden om te leiden en zo de impact te testen van één hoofdroute op zowel het gedrag van bewoners als de verkeersbewegingen over het hele terrein.

Wat kan er in een paar weken ontstaan?
- Kleine toevoegingen en verbeteringen uitvoeren, om het park waardiger, toegankelijker en inclusiever te maken voor de cliënten van GGZE en voor recreatieve bezoekers.

- De route van het Breinpad afbakenen en de thematische gebieden definiëren voor toekomstige ontwikkelingen, om de navigatie te vergemakkelijken en een breder recreatief gebruik van het park te stimuleren.

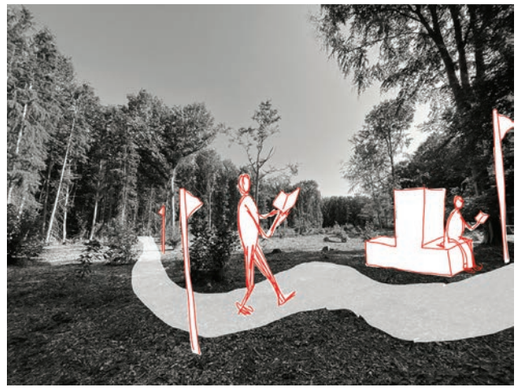

Breinpad markering: geschetst in het Vrouwenbos in het noordoostelijk deel van De Grote Beek.

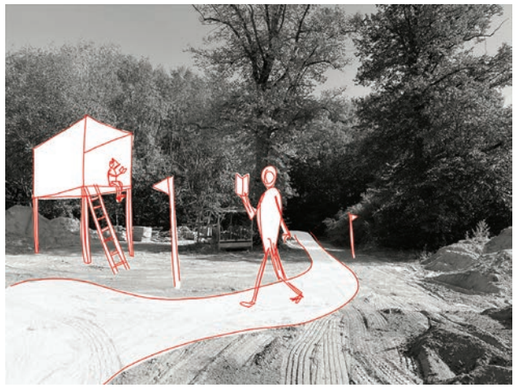

Breinpad markering: geschetst op de locatie van het voormalige Rode Dorp.

Verkeersomleiding: begin een experiment met mogelijke routes voor de hoofdweg. Dit biedt ook kansen om het effect te onderzoeken van autoverkeer en parkeerlocaties op fiets- en voetverkeer.

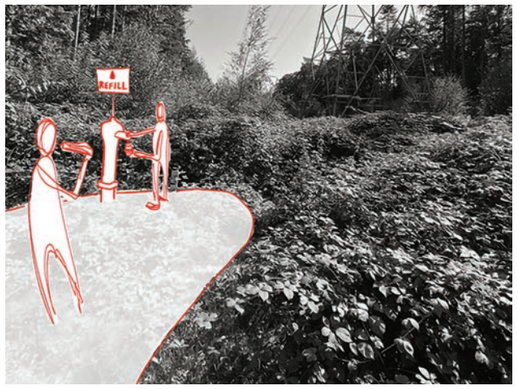

Watertappunten kunnen worden geplaatst op bestaande kranen. Ze bieden allerlei gebruikers van het park een aangename verfrissing en maken het zo uitnodigend en makkelijker om meer tijd in de natuur door te brengen.

Bestem het gebied rond de vijvers voor recreatie en zonnebaden door parasols en dekens beschikbaar te stellen.

Koffieautomaten bij de entrees, waar cliënten samenkomen. Dit kunnen betaalbare plaatsen voor sociaal contact zijn, waar ambulante en inwonende cliënten van De Grote Beek bezoekers van het park kunnen ontmoeten. Ze zijn te combineren met WIFI toegang.

Kader 2: Betrokkenheid en Initiatief

2022-23

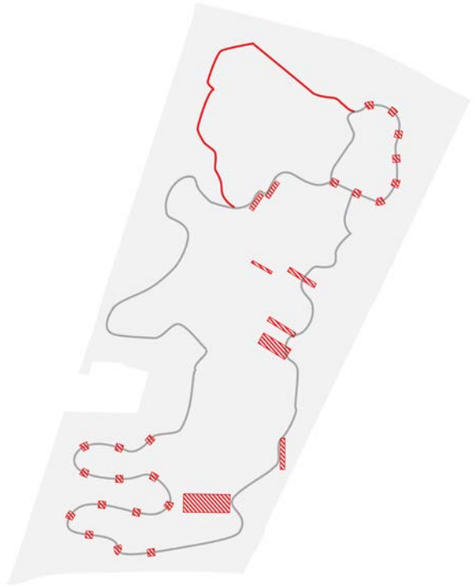

Binnen een paar maanden kan een jaarlijks evenementenprogramma worden opgezet, met faciliteiten als een openluchtbioscoop en overkappingen die langduriger gebruikt kunnen worden. De combinatie van evenementen met de ruimtelijke ontwikkeling is om meerdere redenen waardevol. Ten eerste raken cliënten en personeel op deze manier betrokken bij het ontwikkelingsproces van de helende omgeving. Ten tweede bieden gerichte experimenten een mogelijkheid om te achterhalen welke faciliteiten en activiteiten een permanente plaats zouden moeten krijgen in De Grote Beek. Dit schept ook de voorwaarden om bepaalde aannames te testen.

Daarnaast geeft het format van thematische evenementen aanknopingspunten voor gezamenlijke activiteiten met lokale organisaties uit Eindhoven en omgeving. Kleine gebouwde ingrepen kunnen bijvoorbeeld leiden tot samenwerking met de design- en architectuurgemeenschap. Evenementen maken het ook mogelijk om aanvullende financiering aan te vragen bij nationale en regionale fondsen en organisaties.

Tenslotte kan een geïntegreerd evenementenprogramma de helende omgeving zichtbaar verbinden met bestaande evenementen die plaatsvinden op Landgoed De Grote Beek, zoals Grote Beek Pop en het Vanstreek Festival. In dit tijdskader staat het hergebruik van tijdelijke faciliteiten voor volgende evenementen voorop, en de vraag hoe deze langer mee kunnen gaan – drie maanden bijvoorbeeld, in plaats van één dag. Dit kan zowel de beleving van de gemeenschap ten goede komen als de duurzaamheid van de onderneming.

Wat kan er in een paar maanden ontstaan?

- Het jaarlijkse evenementenprogramma aanpassen om het te laten aansluiten op het Breinpad en de ruimtelijke ontwikkelingsplannen.

- Pilots opzetten in samenwerking met partners om ideeën voor activiteiten en ruimtelijke oplossingen te testen.

- Evenementen aangrijpen om tijdelijke voorzieningen te introduceren, die langere tijd gebruikt kunnen worden door cliënten, families, personeel en bezoekers.

Zo'n evenement kan zelfzorgactiviteiten en -diensten promoten en toegankelijk maken.Zelfzorg is cruciaal voor geestelijke gezondheid. Het zelfzorgprogramma omvat diensten als een dames- en herenkapsalon en een kledingreparatiewinkel.

Sport- en spelevenement, faciliteiten voor en bevordering van een actief en recreatief gebruik van het park.

Movies for mental health, een pop-up filmfestival dat een positieve afleiding biedt tijdens de weekends, en helpt tegen verveling.

Zonneweiden promoten buitenlucht en lichttherapie en bijdragen aan beter geestelijk welzijn.

Bosbaddekken als onderdeel van het mindfulness programma van het park, en het uitnodigen van alternatieve manieren om van de natuur te genieten.

Kornelia Dimitrova, 2021. www.kodimitrova.com

Kader 3: Versterken

2025

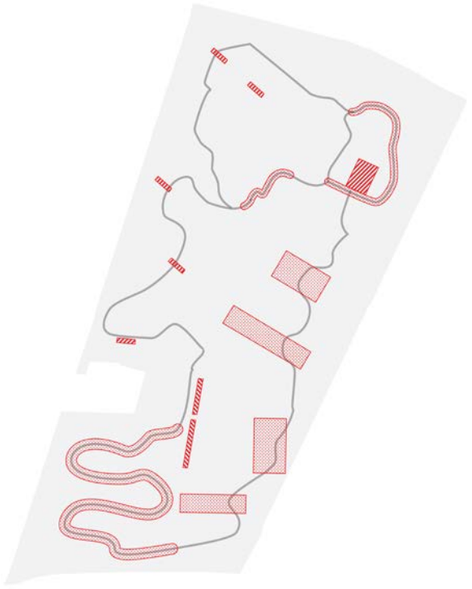

Met het jaarlijkse evenementenprogramma kan GGzE gedurende enkele jaren experimenteren en het indien gewenst aanpassen aan de behoeften van de cliënten. Als uit pilots bijvoorbeeld blijkt dat een speelbos populair is, kan het aangepast of uitgebreid worden tot een permanent onderdeel. Of als juist blijkt dat er nauwelijks animo is voor het openluchttheater, kan het afgebroken worden om met de beschikbare bouwmaterialen een nieuw experiment te bouwen. Dit tijdskader schetst verschillende transformaties die kunnen voortvloeien uit de integratie van participatieve processen met de ruimtelijke ontwikkeling en het evenementenprogramma.

Deze aanpak, waarbij gedacht wordt in termen van jaren, biedt de continuïteit die nodig is om tot een gemeenschap van actieve individuen te komen. Het belang van continuïteit in de aanpak komt bovendien naar voren uit de analyse van het onderzoek. Evenementen en activiteiten vormen een cruciaal snijpunt tussen instelling, gemeenschap en landschap. Het is dus duidelijk dat ze een integraal onderdeel moeten zijn van de ontwikkeling van De Grote Beek als duurzame helende omgeving. Duurzaamheid omvat in dit geval zowel een verantwoord gebruik van materialen als een participatief ontwikkelingsproces.

Wat kan er in een paar jaren ontstaan?

- Het management en de cliëntenraad evalueren de experimenten op het einde van de evenementencyclus.

- Succesvolle pilots continueren door ze op te nemen in het nieuwe evenementenprogramma of ze een meer permanente, fysieke vorm te geven wanneer dat nodig is. (vijf voorbeelden zijn ontworpen om dit te illustreren)

- Door het programma zo te hernemen ontstaat ruimte voor flexibiliteit en participatie in het vormgeven van de helende omgeving.

Gemeenschapsplein: De evenementenruimte kan uitgroeien tot een permanent sociaal plein in de open lucht.

Zonnedek & Badhuis: De zonneweiden kunnen groeien tot een meer permanente vorm van zelfzorg.

Tiny house retraite: Nieuwe woonvormen met weinig prikkels kunnen worden ontwikkeld.

Kader 4: Eiland voor mentale kracht

2035

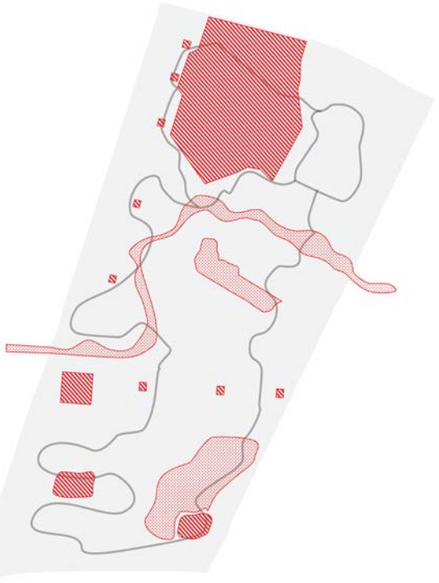

In de komende vijftien jaar zal de ontwikkeling van De Grote Beek als helende omgeving zich meer richten op de sociale impact van GGzE, en de aanpak van de lokale gevolgen van klimaatverandering.
De eerste drie tijdskaders presenteren een reeks te verwachten veranderingen en praktische voorstellen. In het vierde tijdskader verschuift de aanpak naar een verkenning van de mogelijke grootschalige gevolgen van ontwikkelingen rondom de ecologie en de gemeenschap van De Grote Beek.
Sommige ingrepen in dit tijdskader verkennen hoe bestaande faciliteiten doorontwikkeld kunnen worden. Andere bekijken de mogelijkheden van grotere ingrepen, zoals uitbreiding van de waterbergingscapaciteit van het terrein, of het ontmantelen van de hoogspanningsmasten. Dit berust op de aanname dat GGzE een breed scala van samenwerkingen blijft initiëren. Verder ook dat het helingsprocessen blijft ontwikkelen voor én diensten blijft verlenen aan een gevarieerde groep cliënten.
De enige diensten die om praktische en wettelijke redenen gesloten en afgescheiden blijven, zijn die van de forensische psychiatrie, op locatie De Woenselse Poort. Maar het tijdskader van decennia biedt ook voor deze diensten mogelijkheden om te verbeteren door deze afdeling naar het noorden uit te breiden en zo meer buitenruimte te creëren voor de cliënten.

Deze ingrepen verbeelden bij lange na niet alle mogelijkheden van een ontwikkelingsproces dat enkele decennia bestrijkt. Wel tonen ze hoe belangrijk het is om het idee los te laten dat beeldbepalende elementen, zoals de hoogspanningsmasten, permanent zouden zijn. Zo is het ook denkbaar dat het spoorlijn in de toekomst ondergronds kan lopen en geen barrière meer vormt, zodat De Grote Beek weer verbonden wordt met de naburige parken.

Wat kan er in een paar decennia groeien?
- Begeleiding van de initiatieven om een gemeenschap te bouwen voor mentale en ecologische kracht, met gedeelde waarden: participatie, duurzaamheid en natuurbeheer.

- Anticipatie op transities in ecologische en technologische systemen. De Grote Beek oogt en functioneert als een groen eiland voor geestelijke gezondheid dat de gemeenschap ondersteunt door middel van een programma met evenementen/ rituelen en thematische oriëntatiepunten.

Vogeltoren: Naarmate de infrastructuur wordt verder ontwikkeld, kunnen nieuwe toepassingen voor de masten worden bedacht, op een manier die bijdraagt tot het welzijn van de gemeenschap en het landschap.

Kanodok (links) en bosretraite (rechts): Terwijl De Grote Beek transformeert tot een water- en klimaatbuffer, zal het landschap ontwikkeld tot een groen eiland voor geestelijke gezondheid kunnen worden, dat functioneert als een mix van ecologische en therapeutische functies.

Essentiële samenvatting van het Draaiboek voor helende omgevingen. Een ruimtelijke strategie voor Landgoed De Grote Beek
Onderzoek, tekst en beeld door Kornelia Dimitrova

Studio Kornelia Dimitrova is een ontwerp-onderzoekspraktijk die gemeenschappen en organisaties helpt bij het identificeren, verkennen en aanpakken van hun ruimtelijke vragen en uitdagingen. Dit wordt gedaan door het combineren van methoden uit de architectuur en sociaal ontwerp.

De studio faciliteert workshops en participatie, ontwerpt toekomstvisies en scenario's, gebaseerd op een zorgvuldige analyse van de ruimte en haar gemeenschap, en vertaalt deze in transformatiestrategieën.

Dit is de essentiële samenvatting van de ruimtelijke strategie die voor het hoofdvestiging van GGzE is ontwikkeld. Het onderzoek en de inhoud van dit boek kwamen tot stand onderdeel van het PDEng programma van TU Eindhoven, het onderzoek is in opdracht van GGz Eindhoven uitgevoerd. Het onderzoeksprojekt naam plaats in de periode van 2018-20, en werd begeleid door Juliette Bekkering (TU Eindhoven) en Joep Verbugt (GGzE).

Voor het delen van hun inzichten en ervaringen op Landgoed De Grote Beek, is een speciaal woord van dank op zijn plaats aan Rien Casterlijns, Rob Lammers, Peter Gielen, Janneke van Kessel, Eric Irausquin, Eri van der Broek, Ian Havinga and Joep Verbugt.

© 2021 Kornelia Dimitrova, Eindhoven

TU/e EINDHOVEN UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

GGzE

Studio Kornelia Dimitrova

www.kodimitrova.com
studiokodimitrova@gmail.com
+31 616 834 904
Kanaaldijk-Zuid 1.03, 5643TZ, Eindhoven